

המלחמה באוקראינה מחריפה את המשבר הדמוגרפי ברוסיה

בת חן דרויאן-פלדמן, ארקדי מיל-מן | 21 באוגוסט, 2023 | גיליון 1754

הפלישה הרוסית לאוקראינה מחריפה את המשבר הדמוגרפי שרוסיה נתונה בו: תוחלת החיים ושיעורי הפרייון ברוסיה הם נמוכים, וכעת הגיוסים הנרחבים וגלי העזיבה מהמדינה מחמירים את המצב. האוכלוסייה מצטמצמת, וגם הרכבה משתנה: גברים צעירים ומשכילים עוזבים, ומנגד מגיעים מאוקראינה פליטים, שרובם זקנים, נשים וילדים. רוסיה נקטה מאמצים רבים כדי להתמודד עם המשבר הדמוגרפי במהלך כהונותיו של פוטין, אך נחלה הצלחה מועטה בלבד. וכעת, המדינה שקועה במלחמה באוקראינה וספק אם יהיה ביכולתה להפוך את המגמות השליליות ולהתגבר על המשבר.

בחודש יולי הנחה הקרמלין כלי התקשורת ממלכתיים ברוסיה להגביל את העיסוק במשבר הדמוגרפי במדינה. הנשיא ולדימיר פוטין ניסה לקדם פתרונות לקשיים דמוגרפיים לאורך כהונותיו, אך תשומת הלב והאמצעים שהושקעו לא נשאו פרי, והמצב הנוכחי מהווה עדות לכישלון. בחודש מאי [הודה דובר הקרמלין, דמיטרי פסקוב](#) שמצבה הדמוגרפי של רוסיה מורכב, ושהאמצעים שננקטו לא הביאו לתוצאה הרצויה. משברים דמוגרפיים אינם זרים לרוסיה, והיא ידעה משברים עוד בתקופה הסובייטית, שנבעו בין היתר ממלחמת האזרחים בתחילת המאה העשרים, הטיהורים המאסיביים שביצע סטאלין, תקופות בצורת ורעב, מלחמת העולם השנייה ושיעור פרייון נמוך. לאחר התפרקותה של ברית המועצות, רוסיה חוותה צמיחה שלילית נוספת בגידול הדמוגרפי, למעט תקופה קצרה של שנים אחדות שהחלה בסוף שנות התשעים.

אחד הגורמים שהובילו למשבר הדמוגרפי של רוסיה הוא תוחלת חיים נמוכה. לרוב ישנה קורלציה חיובית בין רמת ההשכלה במדינה לבין תוחלת החיים בה, אך רוסיה יוצאת דופן מבחינה זו. נתוני ההשכלה ברוסיה תואמים לאלה שבמדינות המפותחות, [וברוסיה שיעור הצעירים בעלי השכלה על-תיכונית הוא הגבוה ביותר אחרי דרום קוריאה](#) מבין מדינות ה-OECD, בעוד תוחלת החיים בה דומה למדינות עולם שלישי. יתרה מזאת, ברוסיה קיים פער גבוה מאוד בתוחלת החיים בין נשים וגברים - נתון שגם הוא מאפיין מדינות עולם שלישי. תוחלת החיים של גברים רוסים עמדה בשנת 2021 על 64 שנים בלבד, בדומה לאריתריאה, רואנדה ופקיסטן. תוחלת החיים של נשים ברוסיה גבוהה יותר ועמדה בשנת 2021 על 75. תוחלת החיים של גברים ונשים נמוכה ביחס למדינות המפותחות בין היתר בשל המערכת הרפואית הרוסית, הנתונה בקשיים. תוחלת החיים הנמוכה יותר של הגברים מוסברת בין היתר

בצריכת אלוהול, סגנון חיים לא בריא ותמותה עקיפה שנובעת מכך. צריכת אלוהול מוגברת מקושרת גם עם אחוזי אלימות גבוהים, פשע, תאונות והתאבדויות.

גורם נוסף הוא שיעורי פריון וילודה נמוכים. [שיעור הילודה ברוסיה יורד באופן עקבי מאז סיפוח חצי-האי קרים](#) בשנת 2014. שיעור הפריון בשנת 2021 עמד על 1.5 ילדים לאישה בלבד, אך כדי לשמר את גודל האוכלוסייה נדרש שיעור פריון לפחות של 2.1 ילדים לאישה, וזאת בלי לקחת בחשבון מלחמות או מגיפות. שיעור הפריון ברוסיה אינו נמוך במידה חריגה ביחס למדינות מפותחות אחרות, אך בשילוב עם תוחלת החיים הנמוכה האוכלוסייה הרוסית מצטמצמת במהירות רבה יותר. בנוסף, מגפת הקורונה הכתה בעוצמה ברוסיה. על פי הערכות של גורמים מערביים, רוסיה התמודדה עם תמותה של בין שש מאות אלף למיליון אנשים - אחד המספרים הגבוהים בעולם במונחים אבסולוטיים.

במהלך שלטונו נקט פוטין צעדים שונים כדי להתמודד עם המשבר ולהגדיל את קצב הילודה ותוחלת החיים. לשם כך, הממשלה הציגה לאורך השנים תוכניות לאומיות ויוזמות שונות, דוגמת מדיניות מענקים. בשנת 2008 הוצגה תוכנית מענקים להולדת ילד שני שהורחבה בשנת 2018. במסגרת תוכנית זו הוענק למשפחות סכום חד פעמי של 300,000 רובלים (שווי ערך ל-5,200 דולר אמריקאי). בנוסף, משפחות עניות זכו לתמיכה בתשלום משכנתאות. יוזמה נוספת היא אות "אם גיבורה", שהיה נהוג בתקופת ברית המועצות וחודש בתקופתו של פוטין. זהו אות המוענק לנשים שילדו עשרה ילדים או יותר. בין הזוכות באות היא מדני קדירובה, אשתו של רמזאן קדירוב, נשיא צ'צ'ניה.

ואולם, היוזמות להגדלת הילודה העמיקו את העוני וחוסר השוויון, בעיקר בקרב ילדים. מענקי הילודה לא הספיקו כדי לכלכל אותם. בשנת 2019, טרום פרוץ הקורונה, כל ילד חמישי ברוסיה חי בעוני. לרוב היו אלה ילדים בפריפריה למשפחות עם שלושה ילדים או יותר ומשפחות חד הוריות. [על פי נתונים סטטיסטיים רשמיים](#) של אותה שנה, אחוז אחד מהאוכלוסייה הרוסית לא יכול היה להרשות לעצמו מצרכי מזון בסיסיים, חמישה עשר אחוזים לא הצליחו לעמוד בתשלומים שוטפים וארבעים ותשעה אחוזים מהאוכלוסייה התקשו לעמוד בהוצאות גדולות חד פעמיות כמו רכישת מקרר או מכונת כביסה. לפי אמות מידה אירופיות, שישים וחמישה אחוזים מהאוכלוסייה הרוסית חיו בעוני, מרביתם בפריפריה הגאוגרפית.

הפלישה הרוסית לאוקראינה מחריפה את המשבר הדמוגרפי שרוסיה ממילא הייתה נתונה בו. גיוסים נרחבים והפעילות הצבאית האוקראינית גובים קורבנות רבים מהצבא הרוסי. [לפי ניתוח שנעשה על ידי כלי תקשורת רוסים עצמאיים](#) נהרגו לפחות 47,000 חיילים רוסים באוקראינה. על פי הערכות של גורמים צבאיים מערביים, המספרים נעים בין 40 אלף ל-60 אלף ואף יותר, לעומת הסטטיסטיקה הרוסית הרשמית שהיא פחות מ-60,000. עם זאת, עד כה מרבית ההשפעה השלילית של הפלישה לאוקראינה על הדמוגרפיה נובעת לא ממספר ההרוגים, אלא מגלי ההגירה ושיעור הילודה הנמוך מהצפוי.

בשנת 2022 היו ברוסיה שני גלים גדולים של הגירה. הראשון מיד לאחר הפלישה לאוקראינה ב-24 בפברואר, והשני החל לאחר ה-21 בספטמבר, עם תחילתו של גיוס חלקי. לפי מרבית ההערכות, סה"כ עזבו את רוסיה בשנת 2022 בין 600 ל-800 אלף איש. עשרות אלפי אנשים מבין אלה שעזבו את רוסיה בעקבות המלחמה חוזרים אליה, משום שחלקם לא קיבלו אשרת שהייה במדינות אליהן היגרו, אחרים העדיפו לחזור כי רמת חייהם ברוסיה הייתה גבוהה יותר מאשר ביעד ההגירה, ואחרים חזרו עקב יחס עוין כלפי אזרחים רוסים במדינות אליהן הגיעו.

כחמישה אחוזים מהגברים בין גילאים 20 ל-40 גויסו או היגרו, ויש לכך השפעה מכרעת על שיעורי הילודה. כתוצאה מהגיוס ומההגירה מאסיבית, בחודש אפריל השנה הייתה הילודה קרובה לנמוכה ביותר מאז התפרקות ברית המועצות. בנוסף, גם אי וודאות מהעתיד בקרב האזרחים משפיע באופן שלילי על שיעורי הילודה, ולראיה: בשנת 2022, לאחר תחילת המלחמה, [הגיע לשיא הביקוש לגולות להפסקת הריון](#). יתרה מכך, המלחמה באוקראינה, הסנקציות על רוסיה, והמיתון במשק מחמירים במידה לא מבוטלת את המצב הכלכלי - מה שצפוי להשפיע גם הוא על שיעור הילודה. חוקרי דמוגרפיה רוסים מעריכים כי מגמת הירידה תימשך ושיעור הילודה יגיע לנתון הנמוך ביותר מאז המאה ה-19.

ברוסיה נעשים ניסיונות להתמודד עם המשבר הדמוגרפי המחרף. בתחילת שנת 2023 הציג פוטין פרויקט לאומי לעידוד ילודה ותוחלת חיים, והציב דרישה להציג תכנית פעולה מפורטת לכל מחוז, להעלאת ילודה ולתמיכה במשפחות מרובות ילדים. [במחוז סברדלובסק, למשל](#), הוצגו אמצעים הכוללים ייעוץ, תמיכה סוציאלית ועזרה פסיכולוגית לנשים המעוניינות לבצע הפלה, וכן הגדלת מספר הארגונים הרפואיים שמטפלים בנשים וביילודים ופתיחת מרכזים לטיפול פוריות. כחלק מהמאבק במשבר, במחצית חודש יולי השנה הופיעו ברחבי מוסקבה, סנט פטרסבורג ובעשרות רבות של מחוזות, שלטי חוצות המפרסמים את מענקי הילודה שמעניקה הממשלה ותוכניות תמיכה אחרות.

הפלישה הרוסית לאוקראינה והפניית משאבים רבים של המדינה לטובת הלחימה, משמעותה קיצוץ במשאבי רווחה, חינוך ורפואה ותהיה לכך השפעה ניכרת על החברה. האוכלוסייה הרוסית הולכת ומצטמצמת, וגם הרכבה משתנה: גברים צעירים ומשכילים עוזבים, ומגיעים מאוקראינה פליטים שרובם זקנים, נשים וילדים. יתרה מזאת, פוטין שואף לעצב את פני החברה ולחזק את משטרו באמצעות הצגת ערכים שמרניים של משפחה מסורתית כאלטרנטיבה לרעיונות מערביים ליברליים ודמוקרטיים. עם זאת, תפיסות אלו לא מחלחלות לחלוטין בחברה. ספק אם יהיה ביכולתה של רוסיה להפוך את המגמות השליליות ולהעלות את תוחלת החיים, שיעור הפרייה, להקטין באופן משמעותי את הפערים בין הפריפריה למרכז או להתמודד עם העוני המתרחב. כעת, כאשר המדינה שקועה במלחמה באוקראינה, ככל הנראה תגברנה המגמות השליליות ובטווח הבינוני והארוך יהיו לכך השלכות שליליות מרחיקות לכת על החברה, על הכלכלה ועל הצבא של רוסיה.

עורכי הסדרה: ענת קורץ ואלדד שביט